

Ėirmas skyrius

Tikroji istorija toli gražu ne tokia graži, kaip girdėjote. Iš tiesų yra štai taip: malūnininko dukra ilgais auksiniais plaukais nori susimedžioti valdovą, prinčą, turtuolio sūnų, todėl nueina pas palūkininką, pasiskolina pinigų žiedui ir vėriniui ir išsipuošia festivaliui. Ji iš tikrųjų daili, tad valdovas, princas, turtuolio sūnus ją pastebi, pašokdina, po šokių jie pasi- niurko ant šieno kupetos, tuomet jis grįžta namo ir veda turtin- gą šeimos išrinktą moterį. Tada išniekinta malūnininko dukra visiems paskelbia, kad palūkininkas sudarė sandorį su velniu, ir kaimas jį išvaro arba net užmėto akmenimis, o mergina bent pasilieka papuošalus kraičiui, ją veda kalvis, ir jiems anksčiau, nei tikėtasi, gimsta vaikelis.

Nes iš tiesų istorija yra apie tai, kaip išvengti skolų. Na, pasakoja ne taip, bet aš supratau. Matote, mano tėvas buvo pa- lūkininkas.

Ne pats geriausias. Jei kas nors nesumokėdavo laiku, tėvas jiems apie tai nė neužsimindavo. Tik kai mūsų spintelės visai iš- tuštėdavo, kai suplyšę batai krisdavo nuo kojų, o mama, man nu- ėjus gulti, tyliai su juo pasikalbėdavo, tik tada jis nenoriai eida- vo pasibelsti į kelerias duris: kone atsiprašinėdamas prašydavo gražinti, ką buvo skolingi. O jei namie pinigų buvo, ir kas nors

prašydavo paskolinti, tėvas nemėgo atsakyti, net jei ir neturėdavome pakankamai sau patiemis. Vadinas, visi jo pinigai, kurių dauguma buvo mano motinos, jos kraitis, likdavo kitų žmonių namuose. O aplinkiniams tai patiko, nors ir žinojo, kad turėtų gėdytis, todėl dažnai tai pasakojo, net – ar ypač – man girdint.

Mano mamos tėvas taip pat buvo palūkininkas, tačiau savo verslą jis labai išmanė. Gyveno Visnioje, už keturiasdešimties mylių važiuojant senu, duobėtu prekybiniu keliu, besivelkančiu iš kaimelio į kaimelį it virvagalis, priraizgytas mažų purvinų mazgelių. Mama dažnai veždavosi mane viešnagėn, kai galėdavo sau leisti kelias monetas kam nors sumokėti, kad koks prekijas primtų mus į savo vežimaičio ar rogių galą, pakeliui persėdant penkis ar šešis kartus. Kartais pro medžius matydavome kitą kelią, priklausantį starikams, spindintį it upės paviršius žiemą, vėjui nupusčius sniegą.

– Mirijama, nežiūrėk, – man sakydavo mama, tačiau visada ji stebėdavau akies krašteliu, tikėdamasi, kad jis vingiuos greta, nes tada kelionė neprailgdavo: nesvarbu, su kuo važiuodavome, vadeliotojas įnikdavo pliaukšėti arkliams, varyti juos, kol kelias vėl dingdavo iš akių.

Kartą už nugaros išgirdome kanopų kaukšėjimą, raiteliai nusuko nuo savo kelio, skambėjo tarsi lūžinėjantis ledas; vadeliotojas plakė arklius, greitai nuvarė vežimaitį už medžio, visi susigūžėme tarp maišų, mama laikė apglėbusi man galvą, spaudė žemyn, kad nesusigundyčiau pažiūrėti. Raiteliai prajojo nesustodami. Sėdėjome vargšo prekijo vežimaityje, apkabinėtame pilkais skardiniais puodais, o starikų riteriai jodavo tik dėl aukso. Kanopų kaukšėjimas nutolo, virš galvos prašvilpė aštrus lyg peilis vėjo gūsis, ir kai išsitiesiau, plonos mano kasos galas buvo apšarmojęs, mūsų nugaros ir motinos rankovė, dengusi mane, buvo baltos nuo šerkšno. Šerkšnas greitai ištirpo, ir, vos tik jis dingo, prekijas tarė mamai:

– Na, pakaks poilsio, ar ne? – tarsi pats nebūtų prisiminęs, kodėl sustojome.

– Taip, – linktelėjo mama, lyg taip pat nebūtų prisiminusi; prekijas sėdo į vadeliotojo vietą, sucaksėjo liežuviu arkliais, ir pajudėjo. Buvau gana jauna, kad vėliau tai šiek tiek prisiminčiau, bet dar ne tiek paaugusi, kad būtų rūpėję starikai – labiau rūpėjo tas per drabužius besismelkiantis šaltis ir graužiamas pilvas. Nenorėjau sakyti nieko, dėl ko vežimaitis galėtų vėl sustoti, nekantravau pasiekti miestą ir senelio namus.

Močiutė visada turėdavo man paruošusi naują suknelę, paprastą ir nusibodusią rudą, tačiau šiltą ir gerai pasiūtą, ir kiekvieną žiemą dovanodavo naujus odinius batus, kurie nespaudė kojų ir nebuvo lopyti ar sutrūkinėję. Triskart per dieną privalgydindavo tiek, kad plyšdavo pilvas, o paskutinį vakarą prieš išvažiuojant visada iškepėdavo varškės pyragą, savo varškės pyragą: iš išorės jis buvo auksinis, viduje – tirštas, baltas ir birus, skonis beveik kaip obuolių; viršų papuošdavo saldžiomis auksinėmis razinomis. Kai lėtai, mėgaudamasi suvalgydavau visus iki paskutinio už delną platesnės riekės trupinėlius, mane paguldydavo antrame aukšte dideliame, jaukiame miegamajame, kuriame, būdamos mažos, miegodavo mano mama su seserimis, toje pačioje siauroje medinėje lovoje, papuoštoje drožinėtais balandžiais. Mama, galvą padėjusi ant savo mamos peties, sėdėdavo prie židinio. Nekalbėdavo. Kai aš šiek tiek paugau ir iškart neužmigdavau, ugnies šviesoje matydavau jų skruostais vingiuojančius ašarų takelius.

Galėjome pasilikti. Senelio namuose buvo pakankamai vietos, mes buvome laukiamos. Tačiau visada grįždavome namo, nes mylėjome mano tėtį. Jis visai nemokėjo elgtis su pinigais, bet buvo be galo šiltas ir švelnus, stengėsi atpirkti savo trūkumus: beveik visą dieną miške medžiodavo ir rinkdavo malkas, o kai grįždavo, nebuvo nieko, ko nebūtų padaręs dėl mamos.

Mūsų namuose nebuvo jokių kalbų apie moteriškus darbus, o kai alkdavome, jis alkdamo labiausiai – slapta vis perdėdavo mums maistą iš savo lėkštės. Vakarais prie ugnies niekada nesėdėdavo, rankas susidėjęs: drožinėdavo kokį žaisliuką man ar ką nors mano mamai, kėdės papuošimą ar medinį šaukštą.

Žiema visada buvo ilga ir rūsti, o kiekvieni metai, kuriuos paaugusi prisiminiau, vis sunkėjo. Mūsų miestelis buvo be sienų, pusiau bevardis; vieni kalbėjo, kad jis vadinamas Pakeliu, nes stovėjo netoli kelio; kiti, kuriems toks vardas nepatiko, nes priminė gyvenant netoli starikų kelio, juos perrėkdavo: esą miestelio pavadinimas yra Pavisas, taip pavadintas nuo šalia tekančios upės – tik niekas nesivargino žymėti jo žemėlapyje, todėl galutinai taip ir nebuvo nuspręsta. Kai apie jį kalbėjomės, vadinome *miesteliu*. Per miestelį traukdavo keliauninkai – jis stovėjo nukeliavus trečdali atstumo nuo Visnios iki Minasko, o kelią kirto nedidelė iš rytų į vakarus tekanti upė. Daug ūkininkų prekes atplukdydavo valtimis, todėl per turgadienius susirinkdavo marios žmonių. Tuo miestelio svarba ir apsiribojo. Dėl mūsų joks valdovas galvos daug nesuko, o Korūne sėdintis caras išvis negalvojo. Nė nebūčiau jums pasakiusi, kam dirbo mokesčių rinkėjas, kol vieną kartą, svečiuodamasi pas senelį, atsitiktinai nugirdau, kad Visnios kunigaikštis širšta, nes iš mūsų miestelio gaunamos pajamos kiekvienais metais vis traukiasi. Šaltis iš miškų atslinkdavo vis anksčiau ir anksčiau, naikino mūsų pasėlius.

O tais metais, kai man sukako šešiolika, apsilankė ir starikai paskutinę rudens savaitę prieš suvežant paskutinius miežius. Jie kartkartėmis vis atjoja plėsti aukso; žmonės pasakojo istorijas apie primirštus išpuolius, apie jų paliktus lavonus. Per praėjusius septynerius metus, žiemoms šaltėjant, jie darėsi vis godesni. Kai nujojo nuo savo kelio į mūsiškį, medžiai dar turėjo šiek tiek lapų, o jų taikinyš tebuvo už dešimties mylių nuo mūsų kaimelio esantis turtingas vienuolynas: ten nužudė tuziną vienuolių ir pagrobė

auksines žvakides, auksinius puodelius, visas paausutas ikonas ir tą aukso lobį nusinešė į savo karalystę žėrinčio kelio gale.

Tą naktį, jiems prajojus, žemė sušalo į ledą, o kiekvieną dieną nuo girios pūtė aštrus, neatlyžtantis vėjas, nešantis geliančius sniego gūsius. Nededukas mūsų namelis stovėjo atokiau pačiame miestelio gale, šalia nebuvo kitų namų, tad vėjo niekas neužstojo, o mes vis labiau lysome, vis labiau alkome ir drebėjome. Tėvas gynėsi savo pasiteisinimais, vengė darbo, kurio negalėjo pakęsti. Net kai mama pagaliau prispaudė, ir jis išėjo, grįžo tik su saujele monetų ir atsiprašinėjo:

– Sunki žiema. Sunki žiema visiems.

Aš netikėjau, kad skolininkai jam taip teisinosi. Kitą dieną, per miestelį nešdama iškepti mūsų duoną, išgirdau mums skolingą moterį kalbančią apie ketinamą ruošti puotą, apie produktus, kuriuos pirks turguje. Artėjo viduržiemis. Visi norėjo pasidėti ant stalo ko gardaus; ko nors ypatingo šventei, jų šventei.

Todėl mano tėvą jie parsiantė tuščiomis rankomis, o jų šviešos tvieskė sniegą, pro plyšius smelkėsi kepamos mėsos kvapas, kai lėtaiėjau iš kepėjo, jam davusi nutrintą skatiką už rupų apsvilusį kepalą – visai ne tą, kurį nunešiau. Gerąjį kepalą jis atidavė kitam pirkėjui, o mums paliko nenusisėkusį. Namie mama virė skystą kopūstų sriubą ir naudotą kepimo aliejų varvino į lempas trečiam mūsų šventės vakarui, dirbo kosėdama: nuo miško plūstelėjo dar viena speigo banga, smelkėsi pro kiekvieną palaikio namuko plyšį ir kertelę. Uždegtas lempas tuoj pat išigavęs gūsis užpūtė, o tėtis pasakė:

– Ką gi, galbūt tai reiškia, kad metas gulti, – mat beveik baigėsi ir aliejus.

Išaušus aštuntai dienos, mama, nukamuota kosulio, nesikėlė iš lovos.

– Ji netrukus pasitaisys, – tarė tėvas, vengdamas mano žvilgsnio. – Šaltis tuoj atlėgs. Taip jau užsitęsė. – Jis skaldė balanas, nes

paskutinius aliejaus lašus sunaudojome praėjusį vakarą. Mūsų namuose nebus jokio šviesos stebuklo.

Jis išėjo atnešti užpustytų malkų – dėžėje jų buvo nedaug.

– Mirijama, – jam išėjus, kimiai pašaukė mama. Nunešiau puodelį silpnos arbatos su medaus nuogramža – tik tiek paguodos galėjau jai duoti. Gurkštelėjusi vėl atšlijo ant pagalvės ir tarė:

– Kai praeis žiema, keliauk į mano tėvo namus. Tėtis nuveš.

Kai paskutinį kartą lankiausi pas senelį, vienąkart pietų atvyko mamos seserys su vyrais ir vaikais. Visos vilkėjo tankios vilnos suknius. Kailinius paliko priemenėje. Ant pirštų mūvėjo auksinius žiedus, ant riešų – auksines apyrankes. Jos juokėsi ir dainavo, kambaryje buvo šilta šilta, nors viduržiemis; valgėme šviežių duoną ir keptą vištą, karštą auksinę sriubą, labai sūrią ir kvapią, į veidą mušė garas. Mamai kalbant, su jos žodžiais įkvėpiau tą prisiminimų šilumą, iš ilgesio skausmingai sugniaužiau sustirusias rankas. Išsivaizdavau, kaip aš, mergaitė elgeta, keliauju ten ir visiems laikams tėtį palieku vieną, o mamos auksą – pas mūsų kaimynus.

Kietai sukandusi dantis, pabučiavau mamai į kaktą ir liepiau ilsėtis, o kai pagaliau ji neramiai užmigo, nuėjau prie dėžutės greta židinio, kur tėvas laikė didelį skolų žurnalą. Jį išsiėmiau iš dėklo, ištraukiau seną plunksną, iš židinio pelenų sumaišiau rašalo ir ėmiausi sąrašo. Palūkininko dukra, net ir prasto palūkininko dukra, išmoksta skaičiuoti. Rašiau ir skaičiavau, rašiau ir skaičiavau palūkanas ir laiką, atimdama neregularias, smulkias, padrikas įmokas. Tėvas buvo kruopščiausiai jas surašęs – taip skrupulingai, kaip su juo niekas nesielgė. Pagaliau baigusi sąrašą, išsiėmiau iš maišo visus megztinius, užsimečiau skraistę ir šaltą rytą išėjau.

Apėjau visus namus, kurie mums skolingi, beldžiausi į duris. Buvo anksti, labai anksti, dar tamsu, nes, kai mus pažadino mamos kosulys, dar viešpatavo naktis. Visi tebebuvo namie. Tad

duris atidarę vyrai spoksojo į mane nustebę, o aš, žiūrėdama jiems į akis, šaltai ir kietai sakiau:

– Atėjau uždaryti jūsų sąskaitos.

Savaime suprantama, jie mane vijo; kai kurie juokėsi. Olegas, vežikas stambiomis rankomis, sugniaužęs kumščius, įsisprendė į klubus ir spoksojo, o jo smulkutė žmona nenustygo prie ugnies, dirščiodama mano pusėn. Kajus, prieš metus iki man gimstant pasiskolinęs du auksinus, už kuriuos nusipirko varinius katilus ir už juose verdamą krupniką padoriai pelnėsi, man nusišypsojo ir pakvietė vidun sušilti ir atsigerti ko karšto. Atsisakiau. Nenorėjau sušilti. Stovėdama ant jų slenksčių, išsitraukdavau sąrašą ir vardydavau, kiek pasiskolino, kaip mažai sumokėjo ir kiek buvo skolingi palūkanų.

Žmonės ginčijosi springdami, kai kurie net šaukė. Ant manęs gyvenime niekas nešaukdavo: nei tylioji mama, nei švelnūs tėtis. Bet širdyje radau kažką kartaus, kažką, ką įpūtė tas žiemos vėjas: mamos kosėjimą ir primenamą pasakojimą, kurį tiek daug kartų kartojo kaimo aikštėje, apie merginą, kuri tapo karaliene, pelnydamasi iš kito žmogaus aukso ir niekada nemokėdama savo skolų. Stovėjau ant jų slenksčio ir nejudėjau. Mano skaičiai nemelavo, tai žinojo ir jie, ir aš, o pagaliau išsirekus, paklausdavau:

– Ar turite pinigų?

Jie tai palaikydavo proga išsisukti. Suprantama, sakydavo ne – neturi tokios sumos.

– Tada šiek tiek sumokėsite dabar ir toliau mokėsite kiekvieną savaitę, kol atlyginsite visą skolą, – sakiau, – ir mokėsite palūkanas už tai, ko nesumokėjote, jei nenorite, kad parašyčiau savo seneliui, o jis į šį reikalą įtrauktų įstatymo sergėtojus.

Kaime niekas daug nekelia. Visi žinojo, kad mano mamos tėvas turtingas, gyveno puikiuose namuose Visnioje, skolino pinigus riteriams ir net – sklido gandai – valdovui. Todėl

jie nenoromis nors truputį man davė; kai kuriuose namuose – vos kelis skatikus; visi ko nors davė. Leidau mokėti ir prekėmis: gavau penkis sieksnius šilto tamsiai raudono vilnonio audinio, skardinę aliejaus, du tuzinus gerų, aukštų balto vaško žvakių, naują virtuvinį peilį iš kalvio. Viską priėmiau sąžiningai – už tokią kainą, kokią būtų galėję gauti iš ko kito, ne iš manęs, parduotuvėje – rašiau skaičius, jiems matant, ir sakiau, kad ateisiu kitą savaitę.

Grįždama stabtelėjau prie Liudmilos namų. Ji nesiskolino pinigų; ir pati būtų galėjusi paskolinti, bet nebūtų galėjusi imti palūkanų, o ir šiaip niekas miestelyje nebūtų buvęs toks kvailas, kad būtų skolinęsis iš ko kito, o ne iš mano tėvo, kuris leido grąžinti, kada užsimanys – ar neužsimanys. Liudmila atidarė duris, nutaisiusi išmoktą šypsena: nakčiai priimdavo apsistoti keliautojus. Pamačius mane, šypsena dingo.

– Na? – paklausė griežtai. Manė, kad užsukau išmaldos.

– Pania, mano mama serga, – pasakiau mandagiau, norėdama dar išlaikyti tą išpūdį, kad paskui lengviau atsipūstų, kai paaiškinsiu: – Atėjau nusipirkti maisto. Kiek kainuoja sriuba?

Tada paklausiau kiaušinių ir duonos kainos, lyg bandyčiau suskaičiuoti, ką įpirkčiau; nežinodama tiesos, ji šiurkščiai išvardijo kainas, neišpūtusi dvigubai. O tada suirzo, žiūrėdama, kaip skaičiuoju šešis skatikus už puodą karštos sriubos su puse vištos, tris šviežius kiaušinius, minkštą kepalą duonos ir dubenį su medaus koriu, uždengtą servetėle. Nors ir nenoromis, viską sunešė, o aš maistą ilgą kelią gabenau namo.

Tėtis grįžo pirma manęs; kurstė ugnį, o man įėjus, neramiai pakėlė galvą. Spoksojo į mane, apsikrovusią maistu ir raudonos vilnos atraizomis. Padėjusi naštą, likusius skatikus ir vieną sidabrinę kapeiką sumėčiau į puodynę šalia židinio, kur tebuvo likę pora skatikų, daviau jam sąrašą su surašytomis įmokomis, o tada ėmiausi rūpintis mama.

Nuo tada tapau mūsų miestelio palūkininke. Buvau gera palūkininkė, ir mums buvo skolingi daug žmonių, todėl netrukus ant grindų pabarstytus šiaudus pakeitė auksinės medžio lentos, židinio plyšius užkaišė geras molis, stogas buvo perklotas naujais šiaudais, mama gavo kailinį apsiaustą užsikloti arba nešioti, kad šildytų krūtinę. Jai tai visai nepatiko, nepatiko ir tėčiui: apsiaustą man parnešus, išėjo lauk ir tyliai verkė. Odeta, kepėjo žmona, man jį pasiūlė kaip užmokestį už visas šeimos skolas. Apsiaustas buvo nuostabus, su tamsiai ir šviesiai rudomis juostomis – iš šermuonėlių, kuriuos jos tėvas medžiojo bajoro miškuose; moteris jį atsivežė atitekėdama.

Ta senojo pasakojimo dalis pasirodė esanti teisinga: turi būti žiaurus, kad būtum geras palūkininkas. Aš buvau pasiruošusi būti tokia negailestinga mūsų kaimynams, kokie jie buvo mano tėčiui. Na, už skolas neėmiau pirmagimių, tačiau vieną vėlyvo pavasario savaitę, kai keliai pagaliau vėl tapo išvažiuojami, nuėjau pas valstietį, įsikūrusį toli laukuose, o jis neturėjo kuo susimokėti – net atliekamu duonos kepalu. Gorekas buvo pasiskolinęs šešias sidabrinės kapeikas, o tokios sumos neįstengtų gražinti, net jei visą gyvenimą kiekvienais metais nuimtų gausų derlių; netikėjau, kad jis kada rankose turėjo daugiau nei penkis skatikus vienu metu. Iš pradžių valstietis, nesukdamas galvos, mane keikė kaip ir dauguma, tik kai nenusileidusi pagrasinau, kad jis susilauks įstatymų sergėtojų, balse išgirdau tikrą nevilgtį.

– Namie turiu keturias burnas! – pasakė. – Paskutinį kraujo lašą išspaudžiau.

Tikriausiai man turėjo būti jo gaila. Tėčiui būtų pagailė, būtų pagailė ir mamai, o aš, susisupusi į šaltį, teįjaučiau tos akimirkos

pavojų. Jei jam atleisčiau, priimčiau jo pasiteisinimus – kitą savaitę visi turėtų pasiteisinimų; mintyse jau mačiau, kaip visa vėl eina niekais.

Tada svirduliuodama įėjo aukšta jo dukra, ilgas geltonas kassas apsigobusi skepeta, su sunkiais naščiais ant pečių – parnešė du kibirus vandens, dvigubai daugiau, nei, nuėjusi prie šulinio, partempdavau aš. Pasakiau:

– Tada tavo dukra ateis pas mane į namus mokėti skolos už pusę skatiko per dieną, – ir labai patenkinta išėjau; niekam nematant, eidama ant kelio po medžiais iš džiaugsmo net pastriksėjau.

Ji buvo vardu Vanda. Kitą rytą išaušus tyliai atėjo, dirbo kaip jautis iki pietų, paskui tyliai išėjo; dirbo nepakeldama galvos. Buvo labai stipri, net per tą pusdienį nudirbo beveik visus namų darbus. Atnešė vandens ir prikapojo malkų, pašėrė pulkelį kieme dabar besikapstančių vištų, iššveitė ugniakurą ir visus puodus, o aš buvau labai patenkinta savo sumanymu.

Jai išėjus, mama pirmą kartą gyvenime pikta kreipėsi į mano tėtį, burbėjo kaip niekada.

– Ir tau nerūpi, ką tai jai daro? – prie vartų grandydamosi nuo batų purvą, išgirdau mamą, šaukiančią tėčiui, ji tebebuvo užkimusi; neturėdama rytinių darbų, pasiskolinau asilą ir nuvažiavau į tolimiausius kaimelius atsiimti pinigų iš žmonių, kurie tikriausiai nemanė, kad kas jų kada dar pasiges. Buvo nuėmę žiemkenčius, todėl parsivežiau du pilnus maišus grūdų, dar du – vilnos, didelį maišą mamos mėgstamų lazdyno riešutų (per žiemą laikomi šaltyje, išsilaiškė švieži), taip pat seną, sveiką geležinį spaustuką, kad jų nereikėtų skaldyti plaktuku.

– Ką man jai sakyti? – šaukė jis. – Ką galiu sakyti? Badauk? Šalk ir renkis skudurais?

– Jei rastum širdyje šalčio pats tai daryti, tada galėtum šaltai leisti tai daryti ir jai, – atsakė mama. – Josefai, ji mūsų dukra!

Tą vakarą tėvas tyliai man kažką sakė, vebleno: jau padariau pakankamai, tai ne mano darbas, rytoj turėčiau likti namie. Nepakėliau akių nuo skaldomų riešutų ir neatsakiau, nepaleidau krūtinę sukausčiusio šalčio. Galvojau apie kimų mamos balsą, ne apie jos pasakytus žodžius. Netrukus nutilo. Nuo mano šalčio jis atsitraukė, visai kaip nuo jo atsitraukdavo kaime, kai prašydavo gražinti skolas.